

על כתיבת המחזה

מאת מוטי לרנר

נולדתי בשנת 1949 בזיכרון יעקב השוכנת כ-10 ק"מ דרומית מזרחית לחוף טנטורה. כמו ילדים רבים במושבה, ביליתי גם אני ימי קיץ רבים בחוף הקסום הזה. כמותם ראיתי את הבית היחידי שנותר על תילו מטנטורה הערבית ניצב על החוף, בית שהפך במשך השנים למחסנם של דייגים, רובם בני פרדיס, שפרשו את רשתותיהם במפרץ. כמו כל חבריי לא שאלתי על הבית, מי בנה אותו, מי גר בו, ולמה הוא ננטש. מדי פעם נחשפו בחול אבנים מסותתות שסיפרו על בתים נוספים שעמדו במקום, אך גם עליהן לא שאלתי. אם כי, שם המקום העיד ששכן בו כפר ערבי בשם טנטורה. אך לא תהיתי כיצד נחרב ולהיכן נעלמו תושביו.

בקיץ 1966 התרחש אירוע שהכריח אותי לשאול. אבי היה חקלאי שגידל בעיקר ענבים. כמו בכל קיץ גויסנו, שני אחיי ואני, לעבודה בבציר. וכך, באחד מימי יולי, לקראת שעת צהריים, הגיעה לכרם ענבי המאכל משאית נהוגה בידי אחד מתושבי זיכרון יעקב. הנהג החנה את המשאית, והעמיד לידה פרימוס נפט, להרתיח לעצמו קפה, עד שיושלם הבציר והפועלים יעמיסו את ארגזי הענבים לזרצם לשוק הסיטונאי בתל אביב. עוד הנהג מרתיח את הקפה, אני שומע אותו מתווכח בצעקות רמות עם אחת הבוצרות הערביות תושבות הכפר פרדיס. הם דיברו ערבית מעורבת בעברית, ועד מהרה הבנתי שהבוצרת, אותה הכרתי היטב, האשימה את הנהג ברצח בני משפחתה. הוא לעומתה טען שלא רצח איש, אלא רק קבר את המתים. שאלתי את אבי, אבל הוא סירב בעקשנות להתייחס לוויכוח. שאלתי את אחד משכנינו, ולאחר הפצרות ממושכות הוא סיפר שאותה בוצרת, תושבת פרדיס, היא ילידת טנטורה, וכי במהלך כיבוש הכפר ב-1948 על ידי גדוד מחטיבת אלכסנדרוני נהרגו בעלה ואחזים מקרוביה. לימים העיד אותו נהג בפני תדי כ"ץ, תלמיד מ.א. במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת חיפה שחקר את כיבוש הכפר, והודה בפניו שהיה מורה הדרך שהוליך את אחת מפלוגות הגדוד אל הכפר, ובתום הקרב היה אחראי על קבורת המתים. כשעמדתי ללכת, עצר אותי השכן ואמר: "אחי הצעיר היה מ"פ באותו גדוד שכבש את טנטורה. אבל הוא ניסה למנוע את ההרג והביזה". הכרתי את אותו האת. הוא נפטר אמנם כמה שנים קודם לכן, אך זכרתי אותו כאדם חייכן וטוב מזג. למרות שלא היה בן משפחתי כיניתי אותו תמיד "דוד".

הייתי בן 17. התקשיתי להאמין שאותו "דוד" היה מעורב בהרג אזרחים, אך בגלל החשש לדעת יותר, לא המשכתי לשאול. עד מהרה נשכחה הפרשה, כעבור שנה פרצה מלחמת ששת הימים, כעבור שבע שנים פרצה מלחמת יום הכיפורים. טנטורה ומתיה נדחקו לקרן זוית.

הפרשה עלתה לתודעת הציבור בחורף 2000 כאשר התפרסם במעריב מאמר על עבודת המ.א של תדי כץ שנכתבה במסגרת החוג להיסטוריה באוניברסיטת חיפה. הייתי מודע לוויכוח הציבורי שהתעורר עקב פרסום המאמר, אבל לא קראתי את המחקר ולא התעמקתי בפרטיו. בשבוע שבו התפרסם המאמר ביקרתי אצל דודתי בזיכרון יעקב. גיליון סוף השבוע של מעריב היה מונח על השולחן במטבח. דודתי שעיינה בו, פנתה אלי ואמרה בכעס: "שקרנים גדולים החיילים של אלכסנדרוני". הופתעתי מאד. דודתי הייתה בעלת דעות ימניות נחרצות והייתי בטוח שהיא תגנה את כ"ץ. אבל היא דווקא המשיכה וסיפרה:

"הייתי שם. ראיתי את המתים." ב-1948 הייתה דודתי בת 15 ועבדה כעוזרת לרופא השיניים במושבה. לדבריה, ב-23 למאי, כאשר התברר שבקרוב הלילי בטנטורה נהרגו 14 מחיילי אלכסנדרוני ורבים נפצעו, הוזעק רופא השיניים לסייע לרופא הגדוד. היא התלוותה אליו, וכשהגיעה לכפר, בתום הקרב, ראתה את עשרות ההרוגים שהוטלו לקבר אחים. "כמה?" שאלתי. "הייתי ילדה", היא השיבה. "זאת הייתה הפעם הראשונה שראיתי אדם מת. לא יכולתי לספור".

אחר כך המשיכה וסיפרה: "הייתי היהודייה היחידה במקום. כאשר אספו את נשות טנטורה והעלו אותן לאוטובוסים, הורו לי הקצינים לערוך חיפוש בבגדיהן. עברתי מאישה לאישה, ונטלתי מהן את תכשיטיהן. אחר הצהריים כבר היו בידי החיילים כמה דליים מלאים. שאלתי קצין מה הם מתכוונים לעשות בתכשיטים האלה. הקצין השיב שהם ימְכְרו בחו"ל ובתמורה יקנה הצבא נשק ותחמושת". היא השתתקה לרגע, ואחר כך הוסיפה. "הייתי תמימה והאמנתי".

כעבור ימים אחדים השגתי את עבודת ה-מ.א. של תדי כץ, וקראתי אותה בעיון. הוא ראיין כמה מבני זיכרון יעקב אותם הכרתי היטב. שניים מהם היו קרובי משפחתי. שניהם לא השתתפו בקרב, אבל מאחר שהכירו היטב את תוואי השטח בטנטורה, הם נקראו להוליך את פלוגות אלכסנדרוני ליעדן, ונכחו בכפר בכל שלבי כיבושו. כץ ראיין גם את יעקב אפשטיין, בן זיכרון יעקב שמונה על ידי הצבא לטפל ברכוש הערבי הנטוש, והעיד על שראה כאשר הגיע לכפר בסיומו של הקרב. קראתי גם את עדויות הפליטים שגלו מטנטורה ואת עדויות החיילים שהשתתפו בקרב. עדויות אלה ניתנו בסוף שנות ה-90. הסתירות בין תיאורי הקרב וספיקיו השונים היו רבות, אבל ככולם ניכרו סימנים ברורים של אירועים טראומטיים שהודחקו והוכחשו במשך כחמישים שנה, וברגע שהבשילו התנאים פרצו הזיכרונות הקשים האלה החוצה, ויצרו ויכוח ציבורי שעדיין לא תם.

כך נולד המחזה "ההודאה". המחזה איננו מסמך היסטורי והוא איננו מנסה להכריע בין הנראטיבים השונים של כיבוש הכפר. וודאי שהוא איננו מנסה לקבוע עובדות היסטוריות חד משמעיות לגבי ההתרחשויות במהלך כיבוש טנטורה בליל ה-23 במאי, 1948 ובבוקר שאחריו. כל הדמויות במחזה בדויות, וכן גם כל קורותיהן. לכן, אגב, נקרא הכפר הערבי שכיבושו נדון במחזה בשם טנטור, ולא טנטורה. העלילה עוסקת בשתי משפחות, יהודייה וערבייה, המתגוררות בחיפה ב-1988, ומנסה באמצעותן לחקור את תהליך הדחקת הטראומה של כיבוש הכפר, תהליך שהתרחש הן בחברה היהודית והן בחברה הערבית, ואת הנסיבות שהביאו להתפרצותה של הטראומה המודחקת אל תודעתנו ארבעים שנה אחר כך. נדמה לי שהעיסוק בטראומה הזאת הכרחי לכל המעורבים בה. בלעדיו לא יתרחש התיקון ההכרחי כל כך לקיומנו, ברמה הפוליטית וברמה האישית והחברתית, ולא נחלים מן הטראומה הקולקטיבית שחווינו, טראומה שאת אימתה תיאר ס. יזהר ב"חירבת חיזעה" ב-1949:

"הכפרים הריקים הללו, יום מגיע והם מתחילים לצעוק. אתה עובר בהם ולקראתך פתאום, לפי תומך, ובלא לדעת מנין, עיניים סמויות של קירות וחצרות וסמטאות מלוות אותך אין-אומר. דממת שְׁאִיָּה נטושה. כליותיך מתחמצצות. ויש לפתע, באמצע הצהריים או בטרם ערב, פותח הכפר שעוד לפני רגע היה סתם קצת רקמת בקתות שוממות השותקות יְתֻמּוֹת, שתִּיקָה קשה, וקִינֶת-מספד מרעדת לב - פותח הכפר הזה, הגדול וקודר, ושר שירת חפצים

שנסתלקה נשמתם; שירת מעשי אנוש שחזרו לגלמותם והפריאו; שירת בשורת אסון-פתע מוחצת שקפאה ונותרה כמין קללה לא עוברת דל-שפתיים, ופחד, ריבונ-של-עולם, פחד אימה זועק משם, ונצנוץ, פה ושם, מין נצנוץ של נקמה, של קורא לריב, של אל-נקמות הופיע!... הכפרים הריקים הללו..."

כתיבת המחזה "ההודאה" הושלמה ב-2006, ולצדרי, למרות שמספר תיאטרונים בארץ גילו בו עניין, בסופו של דבר בוטלו כל התוכניות להעלותו. אני מניח שהסיבה לביטולים החוזרים ונשנים נעוצה בחששות מנהלי התיאטרונים מפני סנקציות של משרד התרבות, אך גם מפני תגובה ציבורית זועמת על "חריגה" מן הקונצנזוס בהצגת הסיפור האסור של 1948. המחזה עלה לראשונה באביב 2014 ב-Theater J בוושינגטון בבימויו של סיני פתר. בעקבות הביקורות הנלהבות תכנן אחד התיאטרונים הגדולים אצלנו להעלות את המחזה בעונת 2015-16, אך ב-17 למרץ 2015 נערכו בחירות לכנסת, הוקמה ממשלה חדשה, וההמשך ידוע.

עם העלאתה של ההצגה בתיאטרון יפו בספטמבר 2016, נשמעו קולות במשרד התרבות ובמשרד החינוך שניסו להורידה מן הבמה. למזלנו הצליח התיאטרון לסכל את הניסיונות הללו. עם זאת "סימונה" בידי הממסד כהצגה עוינת המכפיש את חיילי צה"ל, הביאה לידי כך שכמעט כל בתי הספר התיכוניים אשר פנינו אליהם, סירבו לכלול את ההצגה במסגרת פעילות התרבות של תלמידיהם, והמורים להיסטוריה ולאזרחות סירבו לכלול אותה בתכנית הלימודים. אף על פי כן, ההצגה הועלתה ברציפות במשך שתי עונות מלאות, ולשמחתנו צפו בה גם פלסטינים אזרחי ישראל. בתום כל הצגה התקיים דיון עם הקהל. הדיון התמקד בנראטיבים השונים של מלחמת 1948, ובמשמעותם לגבי החברה הישראלית בימינו. למיטב שיפוטי, ההצגה יצרה פתוח, הוגן ואמפתי פתוך הקהל, ובין הקהל ליוצרים, שיח אשר מעיד על האפשרות ליצור דיאלוג כן, מקרב ובונה בין חלקים שונים בחברה הישראלית אודות הטראומה המשותפת שלנו. אני מקווה שהדיאלוג הזה יאיץ את תהליך הפיוס עם העם הפלסטיני החי עִמָּנוּ ובשכנותנו, ויקדם, ולו רק במעט, את הקמתה של חברה משותפת בישראל, שחלקיה חיים זה לצד זה תוך הכרה וקבלה הדדית.